

UYGURCA ve ESKİ OSMANLICADA INSTRUMENTAL -°n

Dr. SAADET ŞAKİR ÇAGATAY

Instrumental dediğimiz şekil yeni lehçelerde pek az tesadüf edilen ismin bir halidir ki, şimdi *bunu* ekseriyetle *ile*, *-la*, *-le* eki ile ifade ediyoruz. Eski lehçelerde, (yani uygur yazılarında) instr. -°n çok kullanılmıştır. Bunların bakiyesi olarak ismin bu haline eski osmanlıcada da oldukça çok raslanmaktadır. Yeni lehçelerde her yerde kaybolmaya yüz tutmuş olan ismin bu hali, tâ eskiden akkuzatif -n ile¹ karşılaştığı için kullanıştan çıkmış olsa gerek. Bu çok enteresan ve ince mânalara gelen isim ekinin burada nevelerini vermiye çalışacağız.

1 — İsmi diğer halleri, mes. akkuzatif, genitif, datif v. s. nasıl kolay kolay isme eklenecek ismin halini değiştire bilirse, instr. -°n² dahi, uygurcada öylece her isme eklene bilen ve *ile*, *vasitasiyle*, *sebebiyle*, *dolayısıyla*, *için* mânalarını ifade eden bir ektir. Vakıa bu ek bazan akkuzatif olan -n ile karşılaşıyor, çözmesi zaten güç olan yazılarda bunları birbirinden ayırt etmek zor oluyor, fakat instr. *daima* bir *postposition*, akkuzatif ise ekseriyetle *objekt* olduğu için sarih cümlelerde bunları mânaya göre ayırdetmek mümkündür. Maalesef *sarih cümle* daima tesadüf edilmeyen şeylerden olduğu için ayıramadığımız yerler de çoktur.

a) *ile* mânasında :

TT IV A 6-13: *bagr-ın yatıp* karniyle yatıp. TT IV A 58: *bagr-ın yorigma tınlıglarıg* karniyle yürüyen mahlûkları (zevahifi). TT IV A 70: *til-in ezük yalğan sav sözledimiz erser* dille yalan (sahte) söz söyledik ise...

Bazı cümlelerde instr. arka arkaya gelir, mes. uig. St. 134-5: *etüz-in kılını yançtırm erser*, *til-in sözleyü yançtırm erser*, *köngül-in sakını yançtırm erser*, *yavlak köngül-in tengri tengrisi burkanning etüzinte kan öntürdüm erser* vücut ameliyle yanlışlık ettim ise, dille söyleyerek yanlışlık ettim ise, gönülle düşünerek hata ettim ise, fena gönülle tanrı tanrısı Buda'nın vücudünden kan çıkardım ise . .

Uig. St. 134-15 : *etüz-in üç*, *til-in dört*, *köngül-in üç*, *ontürlüg kılınç yolların* (akk.) *boztum artattım erser* vücutle üç, dille dört,

¹ Bk. W. Bang, Manichaeische Hymnen 16-2 aş. : Der alte echte Instrumental ist ja überhaupt auf der ganzen Linie bis auf geringe Spuren verdraengt worden, teils durch andre kasus, teils durch Postpositionen, weil er sich vom Akk. des Possesivs nicht unterschied (*at-ın* durch das Pferd, u. sein Pferd.).

² Ekseriyetle *-in*, *-ın*, olan bu ek, yuvarlak vokallerden sonra *-un*, *-ün*, bazı Uygur metinlerinde şive farkı olarak *-an*, *-en* mes. M 18-11 *temir-en*, olarak görülmektedir.

gönülle üç, on türlü amel yollarını bozdum ise³.

b) -^on instr. *sebebinden, yüzünden, dolayısıyla* mânalarına gelir, mes. ME 18-43 *kentü sevig-in öz ölmekke kirür* kendi kendisini sevmek yüzünden kendi kanına girer. ME 24-1: *bir yumşak-ın . . . ikinti kadra n-ın . . . üçünç yime körtle körk-ün . . . törtünç bilge bilig-in* birinci yumuşaklığından (halimliği yüzünden) . . . ikinci sıkılığından . . . üçüncü dahi görünüşü güzel olduğundan . dördüncü : hekimliğinden . . .

Bazı -^on instr. leri yeni türkçede ablatif ekiyle ifade ediyoruz, mes. Suv. 621-9: *okın yürekimke ursukmuş teg sıkılır-mn emgek-in* okla yüreğime vurulmuş gibi ıstıraptan sıkılıyorum. Bazı zarflarda dahi bu mânada kullanılır, mes. Ht. 105: *kut bulmuş tüzünler bu tıltag-ın anta barmaz* saadete erişmiş asiller (arya) bu sebepten dolayı oraya varmazlar.

-^on instr. bazan ekvatif gibi "bir şeye göre,, mânasına da gelebilir, mes. ME 17-9: *kamağ budun köngül-in sakinç-in yorıtı* bütün halk kendi gönlüne göre (düşüncesine göre) iş gördü.

c) Bir nevi kelimelerde instr. -^on kelimenin mânasını hemen hemen değiştirmeyen, belki biraz tekit eder, kelime aslında (nominatif halinde) ne mânada ise o mânada kalır, mes. uygurca *terk* çabuk, *terk-in* instr. ile dahi aynı mânadadır. Uygurca *akuru* yavaş, *akrun* yavaş. Bu kelime zamanı ifade ettiği yerlerde ekseriyetle çift olarak kullanılır, meselâ: *akuru akuru*, veya *akrun akrun*. bk. eski osmanlıcada *arkun arkun*⁴ metathese ile kullanılır. Lehçelerde (Kaz. Kir. Kkir. Krm.) *akırın*, *Tel. Alt. akkırın*. Baraba lehçesinde instr. -sız şekli *akru* uygurcadaki gibi muhafaza edilmiştir.

İlâve: Bu instr. şekline benzeyen şekille beraber, lehçelerde *akırtın* (Kaz. Kar. K. Kr.) şekli mevcuttur.

d) Instrumental -^on tâ eski zamandan kendi hususiyetini unutturmaya başlamış olsa gerek ki, bazı yerlerde arkasına *birle* < *bir-ile* postpositionu (yeni instr. olarak) gelerek, eski instrumental'in fonksiyonunu kaybettirmektedir; mes. M III 16-3 aş. *iki yigirmi edgü öd-in birle* on iki eyi saatle.. M III, 16-8 aş. *eki yigirmi tngri kırkın-ın birle* on iki tanrı kızıyle....

2 — Instr. -^on zaman isimlerine eklenerek, onu daha fazla tekit eder. Yeni lehçelerde de kullandığımız *kış-ın, yaz-ın, güz-ün, sabahleyin öğle-yin* kelimelerinin şekilleri eski instrumental'in bakiyeleridir. Zaman isimleri instr. ile muvazi lokatif -*ta*, -*da*, ve datif -*ga*, -*ka*, -*a* . . . isim

³ *On türlüğ kılınç yolları* skr. karmapatha, yani bir dinî ıstılahtır. On türlü amel şunlardır: 1- canlıları öldürmek, 2- başkasının malını zorla almak, oğurlamak, 3- Başkasının karısına dokunmak, 4- Dille: yalan söylemek, 5- İftira etmek, 6- kaba, fena sözler söylemek, 7- İstihza etmek, 8- gönülle: başkasının iyi işlerini kıskanmak, haset etmek 9- öfkeli gönülle hiddetlenmek, 10- ters düşüncede bulunmak.

⁴ Bk. Garipnâme: kafileden gerü kaldı angsız-ın

arkun arkun gideridi yalngız-ın.

ekleri alırlar, bazan da mülkiyet zamiriyle kullanırlar, veya ismin hiç bir halini almadan nominatif şeklinde dahi istimal edilirler.

a) Uygurcada *öd* zaman, *öd-ün* zaman, aynı mânadadır. mes. TTV A 88 *kün ortu öd-ün* gün ortasında, gündüzün. Buna muvazi aynı uygur metinlerinde lokatifle, mes. TTV A 70-71: *kün öner ogurda*, güneş çıktığı zamanda. TTV A 76: *ingir ogurda* alaca karanlıkta, gurupta .. bk. Kazan lehçesinde: *koyaş çıkkan-da* veya: *koyaş çıkkan vakit*. Uygurca *tim* zaman, *tim-in* (instr.) hemen. mes, Suv. 619-18: *ançata kin tim-in öğlenip* bundan sonra (hemen) kendilerine gelip .. Suv. 620-11: *ançata kin tim-in andıran öngi yorıp* sonra oradan başka tarafa yürüyüp.. *tim-in* yalnız, yani edatsız kullanıldığı zaman, *yavaş yavaş*, zamanla mânasına da gelse gerek. bk. mes. Papamk. LXII-ı: *tim-in öğlenti yavaş yavaş* kendine geldi, veya: Zamanla kendine geldi. *tim-in* ök bir tekit ekiyle kuvvetlendirilmiş şekli dahi *hemen* mânasına gelmektedir, mes. TT I-28 S. not 6: *tim-in ök kövrüktin ün öner* hemen davuldan ses çıkar Eski ve yeni Osmanlıcada Anadolu da *demin* < *tem-in* < *ti m-in* kullanılmaktadır. Bk. TT I-86. daki izahlara ⁵.

Eski Osmanlıcada da uygurcada olduğu gibi zaman isimlerine instr. -n eklenir, mes. *vakt-in*, *vaht-in* < *vakt*; Bk. bunun vokali değişmiş şekillerine Ferh. 539: *uhtun*, *uaktın*. K D 78-8: *şol vaktın kim kendü çehresi nurını âleme yaymışıdı*.

dün-in gece, < *dün* < *tün*, mes. K D 44-16: *dün-in od bigi ışılar*. Zaman isimleri tekit edilerek zaman zarfı yerinde kullanılırken, iki aynı kelime yanyana gelip birisine instr. eki eklenir, mes. eski osm. K D 29-12: *gün gün-in kuvveti eksilir*. Bunun gibi K D 40-11: *yer yer-in ün ettiler* yer yer seslendiler. Devamlı bir hali tasvir için de instr. kullanılır, mes. K D 79-5 aş. *dün-in gün-in namaz kılır* ⁶.

Ankara civarındaki köylerde *dün* kelimesi için *düneyin* < *dün-eyin* kelimesi denom. verb -e ve gerundium -yi ile yapılmış olan şekil kullanılmaktadır. Bk. Kazan *tönegin* < *tüne-yi-n* veya < *tünegi kün*.

Çift instrumental'ler için tek tük diğer zarflardan da misâller gösterilebiliriz, mes. Garipname Y. *bir-in bir-in*, (25) *adayım bir-in bir-in ahvalini*, aynı şey 56 S. *ma'lûm olduğu bu vücut bir-in bir-in*, birer birer mânasına gelen bu şekil Şinkeviç'in "Rabguzi sintaksı," nda §67de dahi vardır. Bunun gibi *az-ın az-ın* azar azar, mes. YEB 51-2aş. *az-ın az-ın bu ömrün gecesı*; bk. Oruç tarihi 40-3: *az-ın az-ın*. Bu şekil tek tük adi isimlere de analogie yolu ile geçmiş olsa gerek, mes. YEB 132-laş. *Gence uğrasam diyen, izlesün iz-in iz-in*.

⁵ *tim-in* bazan bir sıfatı şiddetle tekit eder; mes. TTV B 113: *ol kişi tim-in çın kişi titir* o kişiye (hakikî manasında) hakikî kişi denir. *tim-in* bazan galiba şimdiki *demin* manasında da kullanılır, mes. Suv. 619-2: *timin keye körmüşte demin* (cik) gördük-te.

⁶ Eski Osmanlıcada raslanan *dün-ü gün dün ve gün* den vezin için yapılmış bir şekil olsa gerek; Kazan lehçesinde mevcut olan, mülkiyet zamiriyle yapılan *tön-ö kö n-ö* teşkili ile alakası olmasa gerektir.

b) Instr. -^on zaman isimlerinde ekvatif mânasında da kullanılabilir, mes. TT VI 62: *yıl-ın ay-ın turkaru ev bark içinde* yıllar ve aylarca daima ev bark içinde...

c) -*la*, -*le* instrumental'leri dahi zaman isimlerine eklenerek eski devirlerde taşlaşmış olabilirler, mes. Suv. 94-19: *mn tün tün-le tölümte körü kanıncsız körkle altun kövrüg körtüm* ben dün gece düşümde (görerek) doyumaz (kanılmaz) güzel altın davul gördüm. Aynı şekil Rdl. III, 1554 de K B, Tümen, Çag. lehçeleri için mevcuttur, bk. Kazan *tön-le*, gece. *öy-le*, <öd zaman, <öd-le dahi bu gibi teşkillerdendir. İkinci instr. olarak *öy-le-n* şekli de mevcut olması -*la*, -*le* instrumentali'nin eskiden de -*n* instr. ile muvazi olduğunu gösterse gerektir. Eski osmanlıca ve çağataycadaki *tang-la* şafakla <*tang* şafak.. lehçelerde dahi kullanılır. Kazan lehçesinde *tang bile* v.s. Çağataycada *tangla* tamamıyla taşlaşarak bir kelime haline gelmiş, adi isim gibi tasrif ekleri almıya başlamıştır; mes. *tangla-ga*, ertesi güne.

İlave: *tangla* ve *öyle* ile muvazî *tang-la-yın*, *öyle-yi-n* şekilleri son sesteki -*n* instr. hariç, elbet başka şekillerdir. *tangla-* bir fiildir, -*yı*, veya -*yu* ona gerundif eki olarak gelmiştir, bu gerundiuma da -*n* instr. eklenmiştir. Eski osmanlıcanın *ancılayın*, *bencileyin*, *sencileyin* teşkilleri *form itibariyle* bunlardandır.

d) W. Bang "Zu den türkischen Zeitbestimmungen", mekalesinde, zaman isimlerinin eskiden taşıdıkları ismin halini terk ederek, yavaş yavaş nominatif haline (eski eklerini muhafaza ettikleri halde) girmelerinden bahseder. Bu gibi isimler diğer isimler gibi tasrif edilirler. Instr. -^on ekini taşıyan bazı isimler de bu cümledendir. Bilhassa intrumental -*n* akkuzatif ile de karşılaştığı ve eski bir kasus (ismin hali) olduğu için unutulmuş ve anlaşılmıyan bir hal olarak eklendiği ismin nominatifi gibi kabul edilmiştir. Şimdilik bu nevi isimleri ancak zaman, mekân, ve tarz zarfları gibi, aslı ve kaynağı belli olan yerlerde tesbit etmek mümkündür. Bazı hiç tahmin etmediğimiz yerlerde de bunlara raslamak ihtimalimiz vardır, Bilhassa -*n* le biten isimlerin bir kısmı bu sınıfa girebilir. Bunları tesbit etmek kökü basit bulunan kelimelerde elbet daha kolaydır. *kur-un* zaman, vakıt, devir; bk. Rdl. II, 918 de *kur* zaman, tarz, tesadüf kelimelerinin karşılığıdır ki, *kur-un*'un kışın, yazın, güzün gibi instr. isim hali olduğu meydana çıkıyor. Kullanıldığı bir çok lehçelerde *kurun-ga*, *kurun-dan*... gibi tasriflere dahi raslanmaktadır. Mes. Prob. VI 30-6 *keş kurunıga keldi geç vakit geldi*. Kazan: *kiç koron-ga kaldırma*, geç vakte bırakma... *kur* kelimesinden -*la* instrumentali dahi mevcuttur ve bu şekil de taşlaşmış, bir nominatif haline gelmiştir. mes. Rdl. lügatı Karaim T. L ve Rabguzî için *kurla* defa, kere manalarını veriyor, *bir kurla* bir defa demektir.

e) Bütün lehçelerde mevcut olan *ärte*, *erte*, *irte* < *ir*⁷ (bk. Çuvaşça

⁷ Bk. W. Bang «Zu den Türkischen Zeitbestimmungen», Turan, 1918. S. 94, § 5 not «Dieses ärtä halte ich für einen erstarrten lokativ, vgl: KOSM § 57 und çuvaş. ir

ir sabah) erken, sabah kelimesinden taşlaşmış bir lokatif olsa gerek. -n le yapılan instr. şekilleri de hemen hemen bütün Türk lehçelerinde vardır, Alt. Tel. Küär. *ärtän* yarın, sabah; Kar. T. *erten*, Kir. *ertän* yarın; Aynı kelime öndeki vokal değişmesiyle Kaz. Tob. Bar. Şor. *irte-n*. Bir çok lehçelerde *erte* taşlaşmış bir şekil olarak alındığından, onun genişletilmiş *erte-de* yeni lokatif şekli dahi kullanılır. Kazan lehçesinde *irte-n* le beraber yeni instrumental *irte bilen* şekli vardır.

Diğer lehçelerde Prob. III. 268-4a: *erte-n minen* < *erte-n bilen* Prob. V-251-1580: *ertäng-minän*; Prob. IV 228-16: mülkiyet zamiriyle *irtesi-bilen*. *ertesi*, *ertesi gün*, Anadolu lehçelerinde kullanıldığı gibi, Tarancı lehçesinde de vardır, mes. Prob. VI, 192-11 *ärtäsi*...

Mülkiyet zamirinden sonra da -^on instrumental gelebilir, mes. Prob. IV 252-15 aş. *irte-gi-si-n*, aynı şey Prob. IV 312-10: *irtegi-zi-n*, Kazan lehçesinde de bu şekil aynı mânada mevcuttur: *ertesi güne*...

İlâve: *tünle* kelimesinde taşlaşmış -le instr. olduğu gibi, *erte* kelimesinde de taşlaşmış *ertä-lä* şekline Prob. IV-116-5 aş. da raslıyoruz.

f) Instrumental -^on'ın verdiği "ne zaman,, mânasını muhtelif Türk lehçelerinde datif -ka, -ke, -ga, -ge, -a, -ya -e, -ye ekleri ile de buluyoruz, mes. Anadolu türkçesinde *hafta'ya*, *öbür ay-a*, *öyle-ye*, *sene-ye* v. s. bu cinstendir, *hafta-ya gelirim*; *yarına o kitabı getiririm*. Bunlar da âdeta bir nevi datiften taşlaşmış nominatiflerdir. Kazan lehçesinde "ne zaman,, mânasına gelen *kış-ka* kışın, *yaz-ga*, *yazın* (ilk baharda); *kiç-ke* akşam, *irte-ge* yarın şekilleri arasında her iki kelimedede datif olan *irte-ge kiç-ke* yarın akşam, şekli de kullanılıyor. Datif zaman isimlerine eklenerek *dévam* mânası ifade eder, mes. *bir ay-a gidip gelmek*; Altayca Prob. I, 76-587: *togus ay-ga körüşken* dokuz ay savaşmıştır.

İlâve: Datif eki Uygur ve Köktürk metinlerinde tarih olarak kullanılan kelimelerde çok raslanır, mes. Pfahlschriften 6-1: *biçin yılka*, *ödrülmüş edgü öd-ke*, *kutlug kolu-ka*, *tokzunç ay tört otuz-ka*... maymun yılında, seçilmiş eyi zamanda, mesut devirde, dokuzuncu ayın yirmi dördünde... Orhon âbidelerinde, IIE 15: *tört yigirmi yaşım-ka tarduş budun öze şad olurtum* ondört yaşımda Tarduş halkı üstünde şad (devlet rütbesi) olarak oturdum. Aynı âbidelerde, I N 4: *bir yıl-ka biş yolu süngüşdimiz* bir yılda beş defa harbettik. Görüldüğü üzere bu datifleri şimdiki lehçelerde -da, -ta lokatif ekiyle ifade ediyoruz, bazı lehçelerde datif'in bu mânası lokatifle muvazi gidiyor, mes. Kazan: *yıl-ga bir ay*, yanında: *yılda bir ay*, *köngö bir saat*, *könde bir saat* v. s. teşkillerin yan yana kullanılması caizdir.

3 — Instr. -^on bazı mekân, zaman, tarz zarflarına eklenir,

morgens, früh am morgen, Paasonen § 17. es kann heute dekliniert werden: VI-102 - 19 *bugün ärtäning içidä kälidu* bugün sabahleyin (sabahın içinde) gelecek.

A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi F. 7

zaman isimleri de olduğu gibi mâna değiştirmez, mânayı daha fazla tekit edebilir, bazı lokatif yerini tutabilir. mes. *üst-ün* < *üst*, *alt-in alt*, *ürük-in* < *ürük* uzun müddet, uzun zaman v. s. Misaller: Uygurcada (TT V 27): *üst-ün tengri yiri*, *alt-in tamu yiri* yukarısı Tanrı yeri, aşağısı (altta) cehennem yeri. TT III, 110: *tinguluk orunta ürük-in* dinlecek yerde uzun zaman...

Bunlar gibi *bütün-ün* < *bütün*, mes. Gab. gr. 260-2 aş. *yme tüzün barça etüzümüz bütün-ün kadakın turzun* ve tek mil vücüdümüz bütün kuvvetiyle dursun (yaşasın). *terk-in* çar çabuk, < *terk* çabuk; mes. Suv. 622-6 *közinte tolu yaşı birle terk-in ilig begke barıp gözünde dolu yaşıyle çarçabuk Hanın yanına varıp...* 624-14: *terk-in sözleng buyruk*, çabuk söyleyin buyruk...

terk-in buyrukları inançları birle yumkı balıktın taşkaru önüp çabuçak maiyeti ile hep beraber şehirden dışarı çıkıp...

terkin diğer aynı mânadaki bir kelime ile kuvvetlendirilir, mes. Suv. 623-2: *bir buyruk terk-in tavrata kelip* bir memur çarçabuk gelip...

Suv. 625-4: *terkin tavrata yürük atların koşuglug kanghta olurup çabuçak koşu atlarıyla⁸ koşulu arabaya (kagnıya) oturup...*

öng-in < *öngi* başka; bu kelime *ängi öngi* şeklinde çift olarak ta çok bulunur, başka başka, -dan başka, muhtelif v. s. mânalara gelir. Instr. ile kullanıldığını şu tek membada gösterebiliyorum, kat'î mânasını kestiremiyorum, fakat nominatif halindeki *öngi* şeklinden pek uzak mânada olamasa gerek; bk. Suv. 612-11: *ol bars üze öngi-n yarlıkançûçı köngül turgurup...* o pars hakkında (her kes) başka başka (veya türlü türlü) merhametli düşünceler yürütüp...

Eski Osmanlıcada *degin* kadar; < *tegi-n* < *tegi*⁹; mes. KD 28 *şimdiye degin*; Oruç tarihi 27-15 *erteye degin. türlü-g-in* < *türlüg* türlü; bu şekil galiba bilhassa sayı isimlerinden sonra tekit eki gibi instrumental alıyor, mes. TT. I-164: *tit sögüt butıki ming türlü-g-in titriyor*, *artuç sögüt butıki yüz türlü-g-in ırgalur* kara çam ağacı dalı bin türlü titrer, ardıç ağacı dalı yüz türlü sarsılır. MH 24-8 aş. *ötrü biş türlü-g-in blgölüg bolurlar* beş türlü (tarzda) belli olurlar. Suv. 617-1: *bu ağır ulug yagız yir altı türlü-g-in tebredi kabşadı...* bu ağır, büyük, kara yer altı türlü (şekilde??) teprendi.

Orhon âbidelerindeki *irin* şimal mânasındaki kelime < *ir* şimal, bir instrumentaldır. bk. Gab. gr. § 386 (R 07) *ötügen ir-in kışladım* Ötüğen'in şimalinde (şimal tarafında) kışı geçirdim...

Uyg. *yomkı-n* (Suv. 630-2) hepsi, bütün < *yomkı* hepsi.. *uzun* < *uz* bir instr. olsa gerektir, çünkü Rdl. lûgatinde Osm. Az. Çag. Tar.

⁸ *atlar-in* kelimesinin instr. veya akkuzatif olduğunu kestirmek zordur. Bu cümle akk. ile instrumental'i karıştırmak için tipik bir cümledir, çünkü her ikisi de olabilir, ve her ikisi de cümleyi bozamaz.

⁹ *tegi* Orhon âbidelerinde de *bir yere kadar* mânasına gelir, mes. E 2: *ilgeri kadirkan yışka tegi, kirü temir kapıgka tegi* kondurmuş.

Alt. Tel. Leb. Şor. Kir. Kkir. lehçeleri için *uza*-fiili verilmektedir ki, her halde bir *uz* isminden denom. verb olsa gerek, bunun yanında birçok lehçelerde aynen mevcut olan *uzak* kelimesi dahi bu isimden olmalıdır.

Bunlara benzer *uyg. kidin*, *garp*, arka taraf, son, kelimesi dahi *uyg. kid* son, arka kelimesinin instrumentali olsa gerek; veya *kid-din* şeklinde ablatifle mi teşkil edilmiştir? bk. TT V A 99. Bu kelimenin şark türkçesinde gayet çok kullanılması enteresandır, *andın kīn* şekline bir postposition olarak hemen hemen her cümlede raslanır; *kīn* < *kiyin* < *kidin*.

Bazı lehçelerde, tek tük eski instrumental'in bakiyesi olarak -n ile biten postpositionlara raslıyoruz, mes. *sayın* her, < *sayu-n* < *sa-* saymak; Kazan lehçesinde *kişi sayı-n*, her kişi-ye; *kön say-ı-n* her gün, bu şekil uygurcada da *kün sayu* her gün mânasında vardır. *ay sayın*, *yıl sayın* her ay, her yıl v. s.

İlave: *yakın* < *yak*¹⁰, bök *ya-n* taraf; *üçün* < *üç-ün* < *uç*¹¹ v. s. ler eski instr. şekilleri olabilirler. Bunlar gibi *kamagun* hepsi, belki < *kamag* orta fars. dan bir instr. dir, W. Bang bunu ME 21-22-9: *kamagun* < *kamaggun* < **kamag-kün* şeklinde izah etmektedir. Uygurcanın *alkugun* şekli dahi W. Bang'a göre aynı *kün* ile teşkil edilmiştir. Papamk. XXIII de *kamag-ın* yani -in şekline raslıyoruz. Uygurcanın *iyin* postpositionu diğer kelimeler gibi bir instr.'e benziyor, bk. W. Bang TT II, 18 s. 26 daki izahlara. Uig. St. 133-15: *yavlak törü iy-in* fena kanunlara göre; Uig. St. 135: *ayığ kılınçlarığ... kulu turmuşlarığ körüp iy-in öğirtim sevintim erser* fena amelleri yapıp duranları görüp (veya göre göre) sevindim ise...

İlave II: İnstr. -n kendi fonksiyonunu muhafaza etmiş, yani kasus halinde kalmışsa, -n den sonra başka bir ek gelemez.

4 — *-sız-ın*, *-siz-in* privatif ekiyle uygurca ve eski osmanlıcada çok raslanan instr. li kelimeler zarflardır, başka türlü tabirle predikatif instrumentallerdir. Bunlar eski lehçelerin bakiyeleri olarak Anadolu türkçesinde halâ da yaşıyorlar, şark türkçesinde ve diğer lehçelerde kaybolmuşlardır, Anadolu türkçesinin bu gibi arkaik şekilleri muhafaza etmesi dilciler için çok enteresan bir hadisedir.

Mes. yeni türkçede *gelmek-siz-in*, *görmek-siz-in*, *anlamak-sız-ın*, *bulmak-sız-ın*¹² v.s. Eski osmanlıcada da bunlara çok raslanmaktadır, bk. Ferh. 1032: *ki ırmak yolın tutarlar ang-sız-ın*,

¹⁰ Bk. W. Bang, VII Brief, § 9, Bang'a göre bu kelime *yak-gın* dan olabilir.

¹¹ A. v. Gabain. gr. § 30 l de *üçün*'ün etimolojisi için sual işaretiyle şunu teklif ediyor: *uç* hedef, *uç*; bundan fiil * *uç-u-* ç tesiriyle inceleşerek *üç-ü-*; buna -n nomen geliyor.

¹² Eski Osmanlıcada masdarla yapılan instrumentaller de mes. *olmak-ın* eski instr. teşkillerinin bakiyeleridir, ve *için*, *ile* mânalarına gelir. Bk. Deny gramerine § 1424: *verilmek-in*, *sevmeg-in*, *uyumag-ın*, *sarılmag-ın* v. s.

veya Ferh. 205: *garazlu kişinin işitme sözün
pişmanlığa düşmegil ang-sız-ın.*

TEN'leri: *emeksiz-in* zahmetsiz

v.S.

Uygurcada bu şeklin birkaç nevi vardır, a) bir predikatın önünde âdi bir zarf olur; b) *er-, tut-, tur-* fiilleriyle âdeta bir tasviri fiil yapar gibi bağlanır; c) *üçün* postpositioniyle *-sız-ın üçün* şeklinde bir zarf, âdeta bir yardımcı cümle halinde kullanılır.

a) Suv. 610-20: *Mahadivi tigin ukunç-sız-ın inçe tip tidi.* Prens Mah. ihtiyatsız (ihtiyatsızca) şöyle deyip dedi. Suv. 618-7: *yanmak-sız-ın tanuklap inçkü mængü tapgaysız* tereddüdsüz (dönmeksizin) şahadet vererek istirahati ve sevinci bulacaksınız. UIV, 16-160: *aning yrli-kinga erksiz-in mn bu muntag yavlak ada kılurmn* onun emrine göre ihtiyarsız bu gibi fenalığı (tehlikeli işi) yapıyorum... TT VI 304: *burhanlarning nom ülüşinge teginip sizik-sız-ın tüz kerinçsiz burhan kutinga köngül turgutılar.* Buda şeriat kanunlarının kısımlerine erişerek (Buda'nın dini kanunlarına vakıf olarak) şüpheden azade, Buda şerefine tevcihetteler, Bk. TT III-109: *esirkenç-sız-in.*

b) *er- tur-* fiilleriyle: TT VI 370... *adası-zın tuda-sız-ın ersünler tengrim*, tehlikesiz (emeksiz) olsunlar tanırım. Bk. TTIII, 134 de *-sız-ın ermek* şekli bir mürekkep isim halinde cümlenin subjektivi oluyor: *yazınç sız-ın ermek çşapatıg küzeti* günahsız olmak emrini gözettiler. *tur-* fiiliyle, MH 22-2 aş.: *adasız-ın turalım* tehlikesiz yaşayalım (veya: duralım, olalım), Gabain gr.260-. aş.: *igsiz-in adasız-ın turalım* hastaliksız, zorluksuz yaşayalım; aynı yerde *yme köngülümüz köküzümüz turkaru busuş-suz-un kadgu-suz-un turzun'*dahi gönlümüz daima kedersiz, kaygısız dursun.

c) *-sız-ın üçün*, bugünkü dilde ekseriyetle "yüzünden", tabiriyle ifade edilir, TT VI-8-9: *kentülerining kutsuz-ın ülgüşz-in üçün közünür azunta* kendilerinin bedbahtlıkları talihsizlikleri için (yüzünden) bugünkü hayatta.

Instrumental şeklinden sonra bir daha aynı mânayı ifade eden *üçün*'ün ilâve edilmesi dil bakımından lüzumsuz, iki defa söylenilen birşey olduğu için, ilk *-ın* yani *-sız-ın*, kendi mânasını kaybederek âdi bir privativ şekline sokulmuş demektir. Vakaa aynı yerde birkaç satır sonra, aynı şekil sadece mülkiyet zamiriyle de kullanılır, mes. TT VI, 12: *Kara budun kentününg kutsuz-ı ülüğsüz-i üçün yok çıgay bolur* avam kendisinin bedbahtlığı ve talihsizliği yüzünden fakir olur.

İlâve: üçün postpositionu her hangi bir partisip ve nomen agentis ile dahi aynı mânayı ifade eder, TT VB 79: *tolmuş tükemiş üçün anın antag titir* dolup tükendiği için öyledir. Vakaa burada da *anın* sonradan bir pleonasmus olarak geliyor, fakat mânayı vermek için *-miş üçün* kâfidir. Bunun gibi TTV B 69: *umunçug turgurur üçün* ümit vermek için (durdurmak için). Aynı yer 70: *udgurtaçı üçün* uyandırmak için. Bak. TT VB 56, *üçün* partiziple bağlı olmadığı halde bir ismin lokatifi

yle aynı mânayı veriyor: *başta üçün başta olduğu için.*

5 — Predikatif instrumentaller uygurcada âdi sıfatlardan yapılır, tıpkı yukardaki (sız-ın) gibi *er-, tut-* fiilleriyle de teşkil edilir, mes. MH 22-1 aş. *ögrünçlig-in erelim* sevinçle yaşayalım (sevinçle olalım). M III, 21—4: *üçünç arıg-ın turug-ın ermek-ig nomlayur* devamında: *adnaguka tutuzur, kentü yme arıg-ın turug-ın er-ür, yme üzüksüz arıg-ın ermek-ig sever amrayur.* Üçüncü temiz duru olmayı vaız eder, başkalarına (da onu) öğretir kendisi dahi temiz ve aydın (duru) dur, ve daima temiz olmayı sever. *tut-* fiiliyle M III, 21—2 aş. *çğşapatag tamagag kirtü-n tutur*, emirleri ve kaideleri doğru tutar.

-lıg-ın şekli yalnız da bir zarf olarak kullanılır, mes. suv. 621—2: *ne odunu birle ök anta korkınç-lıg-ın bosuş-lıg-ın inçe tip tidi* uyanır uyanmaz hemen korkudan (ve) kederden şöyle deyip dedi.

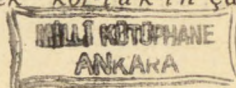
İlave: bak. Gabain gr. § 424 de *sözinlügün < söz-i-n-lüg-ün* sözüne göre, instrumentals olsa gerek. Mamafih eğer *lüg-ü-n, -lüg-ü* şekline bakılırsa, bu ek kendiliğinden de (yani instrumentalsız) *ile* mânasına geliyor; mes. Orhon âbideleri II E 33 *ini-ligü* küçük kardeşile; II E 41: *iki üç kişiligü* iki üç kişiyle. Aynı gramerde § 193 de *burhan kutı-n-lıg* şeklinde *-n-lı* bir kelime vardır. “Buda kutlu,, yani Buda şerefine nail olmuş, veya Buda şerfiyle manasını veren bu şeklin içindeki *-n-*’ın ne olduğunu kestirmek güçtür. Belki pronominal *-n-* dir. Çünkü *-n-* instrumental, benim bildiğim kendisinden sonra ek alamaz.

İlave II: Acaba Papamak. da bulunan şu cümle teşkilinde *-n* instr. var mıdır? kullanım ve mâna itibariyle bizim predikatif instrumental’e benziyor; VII: *agılıg kurug bolgan-ın ağı barım akınsar* hazine boşolmakla (veya: boşalınca, hoşaldıktan sonra) servet tükense...

6 — Orhon abidelerinde mazi partizipi *-tuk* instr. *-n* ve *üçün* ile predikatif kullanılır. Bu şekil uygur yazılarında tek tük vardır; mes. I E 6: *inili içili kingşür-tük-in üçün, begli budunlig yangşur-tk-ın üçün* küçük kardeşle büyük kardeş birbiriyle kavga ettiği için, beylerle halk arasında niza olduğu için...

(S 9): *tengri yarlıka-du k-ın üçün, özüm kutum bar üçün, kagan olurtum* Tanrı buyurduğu için, kendi taliim olduğu için hakan oldum. *duk-ın* için daha bir iki misâl, E 18: *bilme-dük-in üçün*, bilmediği için; E 19 *bizinge yangıl-duk-ın üçün kaganı ölti bize yanıldığı için* hakanı öldü. Bunlarla beraber Orhon abidelerinde *-tuk,-duk* yalnız *üçün* postposisioniyle instr. eki almadan da kullanılır, mes. E 12 *tengri küç bir-tük üçün kangım kagan süsi böri leg ermiş* Tanrı güç (kuvvet) verdiği için babam hakan’ın askeri kurt gibi (cesur) olmuş.

-tuk-ın yalnız olarak (*üçün* postposionu almadan) kullanılır, mes. M I, 8-9: *anta ötürü üzüti ozakı özke emge n-tük-in, iglemek-in ölmek-in, kop yirde açig emgek kör-tük-in* çünkü (bunların) ruhu eski

hayatları için eziyet çektiğinden, hastalığı yüzünden, öldüğünden, çok yerde acı eziyet gördüğünden (veya gördüğü için)... Bk. M H 12-4. bu misaller aynı zamanda-mak masdariyle yapılan -mak-ın şekilleri için nümunelerdir, bk. yuk. 12 not.

İlave: *üçün* postposisionu galiba mülkiyet zamiri (3. ş.) eklenmiş olan instr. -n ile de beraber gelebilir; bu -n dahi bir pleonasmus gibi tesir bırakıyor, belki diğer -sız-ın *üçün*, *tuk-ın üçün* şekillerine analogie olarak yapılmıştır, mes. M III, 11-14: *kim üzüt-i-n üçün edgü urug saça* kimse ki, kendi ruhu için eyi tohum ekerse.... Gab. Gr. § 195 *tay bilge yablak-i-n üçün* (Ro 5).. (ismi has) fenalığı yüzünden. bk. I E 6 *armakçı-sı-n üçün* aldatıcılığı yüzünden..., bu son -sı mülkiyet zamiriyle yapılan şekil, yukardaki cümlelerdeki -i nin de mülkiyet zamiri olduğunu isbat eder, fakat elbet -n yine bir az şüpheli kalıyor. Bütün şüpheyeye rağmen prominal -n- olmasına karar vermektense, ben bunu instrumental eki olarak almayı tercih ediyorum.

7 — Buna benzer şekillere başka postposisionlar'la da tesadüf edilir, mes. Orhon abideleri, E 5: *anda kisre inisi içi-s i-n teg kılınmaduk erinç* ondan sonra küçük kardeş büyük kardeş (i) gibi yaratılmamıştır.. *içi-si* büyük kardeşi, mulkiyet zamirinin 3. şahısdır, ona -n her halde daha fazla tekit için eklenmiştir?? bk. Gabain gr. § 193: *yir-i-n tapa* yerine, memleketine doğru.. aynı yerde: *köngül-i-n içre* (M III-22-6) gönlü içinde, *kentü öz il-in içre* kendi ili (memleketi) içinde...

Orhon abidelerinde rastlanan *iki-n ara* cidden enteresan bir şekildir, yeni türkçe ile ifade ettiğimiz zaman tereddüdsüz *ikin* içinde mülkiyet zamiri his ediyoruz, bk. cümleye, E1: *üze kök tengri asra yagız yir kılınmakta, iki n ara kişi oğlı kılınmış*. Yukarıda gökler, aşağıda kara yer yapıldıktan sonra ikisinin arasında insan yapılmıştır. E 3: *iki n ara idiok-suz kök türk inçe olurur ermiş*, ikisinin arasında sahipsiz (hakansız?) köktürkler oturuyorlarmış.

8 — Zamirlerde; tek tük zamirlere eklenen -n instr. hemen hemen tamamıyla eski lehçelere münhasırdır; Yeni lehçelerde bu gibi şekillere ancak -la-yı-n, -le-yi-n suretiyle, halk edebiyatında ise eski osmanlıcının bakiyesi olarak muhafaza edilmiş (mes. buncı-layın, senci-le-yi-n, bencile-yi-n v. s.) mürekkep şeklinde rastlıyoruz. Belki birçok lehçelerde halâ söylenilen ve Uygurcada mevcut olan *kaçan*, ne zaman, Kazan lehçesinin *kayan* nerden (< *kaydan değilse* ?) şekilleri de instr.dir.

a) Şahıs zamiri *o, ol* kelimesinin tasrif şekli **an*¹³ (yeni osm. ve Anadolu lehçelerinde **on*, mes. onun, ondan, ona v.s.), *an-ing an-ga, an-da* gibi tasrif şekilleriyle beraber, instrumental *an-ın* olmak üzere uygurcada çok, eski osmanlıcada tek tük kullanılmıştır. *anın*¹⁴ onunçün *ondan do-*

¹³ *an* * *a-n* ?? etimolojisi belli değildir. Belki *se-n, be-n* şahıs zamirlerinden analogiedir.

¹⁴ *anın* ile muvazi uyg. da *anı üçün* kullanılmaktadır, ve bu şekil her halde git gide öbürünün yerini tutmuştur, bk. Suv. 613-18: *anı üçün amti men*.. ve Suv.

layı mânasına gelir, bazan bir rabıt'ın yerini tutar, cümle içinde bil-hassa tekit için kullanılır, yani yeni lehçelerde bir pleonasmus gibi, ifade edilmeden kalmaktadır, mes. Ht. 223: *Bu tıltag-ın, anın munta kalmakıg köseyü teginmez-mn tip tidi*, bu sebepten (dolayı, onunçün) burada kalmayı arzu etmiyorum. Suv. 610-4: *meng yumşak tilegü ok teginç bulmayukka, anın açmak suvsamak emgek üze sıkılıp, yanturu yana öz enüklerin yigeli kılınur yiyecek arayıp bulamadığı için, onunçün açlık susuzluk ıstırabından sıkılarak bir daha kendi yavrularını yemek üzeredir*. Suv. 616-17: *bu bars turuğı küçsüzi ogrınta, anın mini yigeli umaz* bu pars kuvvetsizliği yüzünden onunçün beni yiyemez. Şu yukarıdaki cümlede olduğu gibi *anın* âdeta esas cümleyi yardımcı cümleye bağlar¹⁵; bunun gibi Suv. 619-2: *timin keye körmişte... anın sizindim inimke* demin gördükten sonra, onun için (ondan dolayı) şüphelendim. Bazan *anın* cümle başında bir rabıt gibi kullanılır, mes. *anın ince bilmiş krgek* onun için böylece bilmek gerek.. Bazan bu rabıt bir pstpositionla beraber gelir, Suv. 607-6: *anın ötrü tngri burhan inçe tip yrılıkadı* ondan sonra tanrı tanrısı Buda şöyle deyip emretti. Eski osmanlıcada bunun yerine *ondan ötrü*, bazan da *bu sebepten ötrü* kullanılır. *anın* şekline eski osmanlıcada, "Garipname,, de bir kaç yerde rasladım. Bu şekil yeni osmanlıcada mevcut olmadığı için, müstensih ve mütaleacılar tarafından anlaşılmamıştır ve bazı yerlerde fahiş bir şekilde, arapça herhangi bir şeye uydurmak arzusuyla bozulmuştur. Bk. Gibb I-182:

*Bu Garipname anın geldi dile
Kim bu dil ehli dahi mani bile,*

Gibb VI-14 s. *hazrete anın kılur bunlar taleb.*

b) *anın* tek tük onunla mânasına da gelse gerektir, mes. Papamk. III: *anın öz iğitür* onunla kendisini besler. Fakat, bu pek seyrek verilen bir mâna olsa gerektir, çünkü *onunla* yerinde daima *anı birle* şekline tesadüf ediyoruz; bk. Suv. 95-5: *anı birle yomkı eşidip* onunla hepsi işidip...

9 — *öz-in<öz; kent-ün<kentü.*

Instr. -^on şahsı ifade eden mutavaat zamirlerine dahi eklenerek, insrumentalin diğer kelimelere verdiği mânaya gelir; bir işin kendiliğinden olmasını daha fazla tekit eder; mes. TT I-116: *kut kıv öz-in keldi* baht ve şeref kendiliğinden (yani: aramadan) geldi. TT I-5: *toz toprak öz-in söndi* toz toprak kendiliğinden yatıştı.

TT VI-448: *etüz kent-ün bolmuş etüz titir. biş türlüg yini yime kent-ün bolmuş ol titir, ulgadsar kent-ün ulgadur, karısar yime kent-ün kariyur, togsar yime kent-ün togar, ölser yime kent-ün*

614-13: *anı üçün tegimlig ol; anın* ile *anı üçün* arasında azıcık bir mâna farkı vardır.

¹⁵ Buna daha bir misâl, TTII-31: *bu kılınçın üzütü boşunmagay tip, anın korktu bezdi*, bu amelle ruhu kurtulmıyacak deyip, (onun için) korktu, titredi.

öler, vücut kendiliğinden husule gelmiş denir, beş türlü aza dahi kendiliğinden olmuştur denir, büyürse kendiliğinden büyür, ihtiyarlarsa dahi kendiliğinden ihtiyarlar, doğarsa dahi kendiliğinden doğar, ölürse dahi kendiliğinden ölür.

10 — Sorgu zamirleriyle instr.-^on

Sorgu zamirleri *neçük-in*, < *ne-çe-ök-in*, *netegin* < *ne-teg-in* nasıl, niçin manalarını ifade eden instrumental'lerdir. mes. Papamk. XII: *neçük-in ağı barım kazgansar öküş bolur*, nasıl servet kazanılırsa çok olur. Bu şekilde elbet *neçük* instrumentalsiz de kullanılır, lehçelerde de *neçük*, *niçik* v. s. bk. Tar. *näçän* < *nä-çä-n* kaç.

Bir kaç misal, Suv. 612 — 3: *neçük-in bugünkü kün-te muni teg kergeklig işletgölük yunglaguluk orun tapıp* nasıl, bugünkü günde bu kadar gerekli ve kullanılacak yer bulup... Suv. 615-10: *neçük-in er-ser tuysar ongrasar* nasılsa duyarlarsa... Suv. 226-22 *mening bu yürekim yarılıp büksilip barmadın neçük-in turur muni teg* benim bu kalbim parçalanıp bitmeden nasıl duruyor böylece... *neteg-in* < *ne-teg*; TT VB 24: *netegin tözi titir tiser* niçin kökü denir deseniz... TT VB 44: *netegin dayaku titir tip tiser* niçin istinadgâhi (destegi) denir deyip deseniz....

Bunun kontraksionla değişmiş olan şekli *ne-dey-in* eski osmanlıcada da kullanılır; Şark lehçelerinde pronominal *-n*- ilâvesiyle *ni-n-dey-in* şekli vardır.

İlâve: *negülüg* < *ne-gü-lüg* nasıl, niçin, ne mânalarına gelen bu kelimenin de nadiren instr. şekline raslanır, *negülüg-in*.

11 — *-layın* < *-la-yı-n* < *-la-yu-n*: eklendiği isme "gibi,, mânasını veren ve denominal verb yapan *-la-* ve onun gerundiumundan müteşekkil bu instr. -^on eski osmanlıcada oldukça çoktur. Bu şekil 14 üncü asırda eski osmanlıcadan başka, aynı devirde çağataycada da az çok bulunmaktadır. Uygurcada aynı şekil *ançulyu* < *an-çu-la-yu*, *munçulayu* < *mun-çu-la-yu* (< *an-ça-la-yu*, ve < *mun-ça-la-yu*) *iki-le-yü* ikinci defa, < iki; kelimeleri instrumental'siz kullanılmaktadır. J. Denny'nin gramerinde § 1043 de eski osmanlıca için *işbuncılayın* < *iş-bu-n-ça-la-yı-n*¹⁶, Sultan Veled divanında (Radloff 19 b.) *ancılayın* < *an-ça-la-yı-n* şekillerinin bulunması, bu şekillerin uygurcanın devamı olduğunu gösteriyor. Eski osmanlıcanın *sencileyin* < *sen-çe-le-yi-n*, *bencileyin* < *ben-çe-le-yi-n* şekilleri (bu şekiller halk edebiyatında¹⁷ halâ da yaşıyor) yukarıdaki işaret zamirlerinden analogie olsa gerektir. Aynı mana ile ve aynı analogie yolu ile diğer isimlere de geçmiştir. "gibi,, manası instrumental'den değil, onun önündeki *-cı-la-yı* < *-çalayu* < *-ça-la-yu* şeklinin manasından, bilhassa içindeki *-ça* ekvatifinden

¹⁶ Bk. Radloff, S V, 19 b. : *ancılayın kimse haktan dolmadı*.

¹⁷ Bk. Kerem ile Aslı : yoktur Aslın *sencileyin*

dertli Kerem *bencileyin* (S. 23).

ileri gelse gerektir. Vakaa *boncuklayın* boncuk gibi, *karıncalayın* *yagmurlayın* v. s. kelimelerinde ancak *-layın* eki, mevcuttur, buna rağmen örnek olmuş olan işaret zamirlerinin mânası muhafaza edilmiş olsa gerektir. Eski osmanlıca için Ferhenkname'den şu misalleri gösteriyoruz:

- Ferh. 625 : şu kaplan ki arslana vermez boyun
tutulur ta'am olsa *sıçan-layın*.
" 423 : yagariyse *yagmurlayın* taş ok.
" 479 : çu topraksını *od-layın* yanmagıl.
" 709 : gerek sözi adam gibi süremeseng
ya *hayvan-layın* bari dek durasing.

-layın eki eski osmanlıcada "gibi, mânasında o kadar çok kullanılmış olmalı ki, hatta has isimlerine de eklenmiştir; yine Ferhenkname-de, mütercim (Mes'ut isminde bir zat olmak üzere kendi ismiyle beraber) *Sadileyin* < *Sa'di-le-yi-n* ismi has şeklini kullanmıştır, mes. Ferh. 58;

saadet değil mi ki tutup boyun
sözi düze Mes'ut, *Sadi-leyin*.

Has isimden yapılmış olan bu şekle Yunus Emre divanında da rasladım.

İlave: *-layın* eski osmanlıcada, sayı ismi *ikileyin* şeklinde, uygur canın *ikile-yü* iki def'a, kelimesinin bakiyesi olarak muhafaza edilmiştir, mes. K. D. 51-2 aş. *işi ikileyin angmak assılı olmaz*.

- 12 — Eski osmanlıcada bazı instrumental'ler, fiile istinat ederler, mes. Ferh. 110 : *aç-ın ölmek*, açıklıktan ölmek;
" 898 : *yüz-in düşüp* yüzüyle düşüp;
" 619 : *güç-in kesilür* nefes güçle nefes kesilir...

Bk. Aşık Paşa zade tarihi 10-11 : *ayağ-ın tur-*; *Osman Cazi ayağın turdı* Osman Gazi yerinden kalktı, (ayağıyla durdu).

13 — Acaba köktürkçede, uygurcada, eski osmanlıcada, v. s. 13-14 üncü asrın şark türkçesinde mes. Rabguzide, yeni lehçelerden türkmence yazı dilinde raslanan *-pan*, *-pen* gerundiumları *-p* atıf gerundiumunun *-n* instr. ile genişletilmiş olan şekli midir? *-pan* içinde, mâna itibariyle büyük bir fark sezilmediği için, her hangi bir instr. den analogie de olabilir. W. Bang (KÖsm. I — §57 de) ve Brockelman ("Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen,, 1916, ZDMG 70) ve "Altosmanische Studien,, ZDMG 73 bunu şark türkçesindeki *-kan*, *-gan* partiziplerinde olan son ses *-n* ile mukayese ediyorlar. Maamafi bu fikirler akla pek uygun olduğu halde, *-pan* şeklinin etimolojisi henüz meçhul bir fasıldır. Bunun bilhassa *-in*, *-ung* ve *-ı* ile genişletilmiş şekilleri, (mes. *-pan-in*, *-pan-ung*, *-pan-ı*) instr. genitif, ve akkuzatif tasrif eklerini andırdığı halde, henüz herhangi bir izahtan uzakta, müphem şekillerdir¹⁸.

¹⁸ «Eski Osmanlıcada fiil mustakları» adlı yazımda, bunları daha fazla izah ettiğim için, tekrar bunun üzerinde durarak, yazıyı uzatmak istemiyorum.

-pan için misal olarak Orhon âbidelerinden başlayıp bir sürü memba gösterebiliriz, mes. (E 4): *bunça budun kelipen* bunça haik gelerek. (E 7): *Tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş* çin adını tutup (alarak) çin hakanına itaat etmiş. (E 6): *içim kagan olurupan türk budunug* büyük kardeşim hakan (olarak) oturarak . . .

Eski osmanlıca için misaller, Ferh. 480: *boyn tartuban od kaldırdı baş*. S. V 20: *Yeri koyuban gidevüz*
Bu halayıktı koyavuz.

-ı ile genişletilen şekil: YEB 74-4 aş.:

Bize bizim diyen gelsün

Bu aşk zehrin kana kana içübeni Kanan gelsün.

Aşık Paşa'dan (Brockelmann Altosm. Studien 19 s.) *bakub-an-ung*, bakarak, (veya: bakarsa??) *edib-eni-ng* ederek, veya: ederse . . .

-pen-in için güzel bir misali Mani yazılarından alıyorum; MH 20- (R 3): *körküngüzni körüp-e ni-n biz kop ögrünçlük boltumuz* güzelli-nizi görmekle (veya: görerek) biz çok memnun olduk:

İlave: Fiil zarfı yapan *-madın, -matın* W. Bang'ın "Negative Verben," § 12 de tahmin ettiğine göre *-matı* < *mat-ı* mülkiyet zamiri eki ve instr. dir. *-mat* şeklini Prof. Bang *-maz* < *ma-z* menfi şekli gibi < **-ma-t* olarak, yani birisi *-z* nomen, diğeri de *-t* nomen olarak alıyor. Bu *-t* nomenden dilde ancak *-ma-tın* şekli muhafaza edilerek **-mat* büsbütün kaybolmuştur. *-mat-ı* mülkiyet zamiriyle mürekkep bir teşkidir ki, buna memba olarak Orhon âbidelerinde misaller mevcuttur: I E 10; II E 9: *sakinmatı* < *sakin-mat-ı*.

Kısaltmalar

Gab. gr.	= A. von Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig, Harrasowitz 1941
M E	= W. Bang, Manichaeische Erzaeler, Muséon 46,
M H	= W. Bang, Maniscaeische Hymnen, Muséon 38.
T T I-VI	= Türkische Turfantexte, W. Bang, A. von Gabain, R. Rahmeti, 1929-1931, Berlin SPAW.
Bang Br.	= W. Bang, Türkologische Briefe, I-VII, U. Jb. Berlin 1924-34.
K D	= A. Zajaczkowski, Kalila ve Dimna, Kraków 1934, AK. Um.
Papamk.	= Pelliot, T'oung Pao 1914 "Kalyanamkara Papamkara," ve TDK 1940
Rdl. I-IV	= Radloff lûgatı, 1893-1911
Radloff Prob.	= Radloff, Proben der Volksliteratur der türkischen Staemme, St. Petersburg, 1866-1910
Orh. ab.	= Orhon Abideleri TDK 1940, Hüseyin Namık Orkun

- Pfahlschr. = F. W. K. Müller, Zwei Pfahlschriften, Berlin APAW 1915
- Suv. = Radloff - Maloff, Suvarnaprabhāsa St. Petersburg 1913-17.
- M I-III = A. von Le Coq, Manichaica, Berlin, APAW 1911-22
- U IV = F. W. K. Müller, A. v. Gabain Uigurica IV, 1931, SPAW Berlin.
- Ht I-II = A. v. Gabain, Hüen-Tsang Biographie, SPAW 1935 1938, Berlin;
- Duda K V. = Duda, Die Sprache der Kırkvezir Erzählungen, Leipzig 1930
- Gibb I-VI = Gibb, A history of Ottoman Poetry, 1909, London
- Oruç tarihi = Fr. Babinger, Tevarihu-âl-osman, "Die Früh-Osmanischen Jahrbücher des Urudsch,, Hannover 1925.
- T E N = Türk Edebiyatı Nümuneleri, Hamami Zade, Hasan Ali. İst. 1926
- Ferh. = Ferhenkname, Kilisli Neşri, 1340. Amire mtb.
- S V = Sultan Veled divanı, Kilisli Neşri. İstanbul. 1341. Maarif vek. neş. 1341.
- S V. Rdl. = Aynı kitap, Rdloff neşri : "Die Seldschukischen Verse 1889, Bül. de l'Ak. Imp. T. X.
- Uig. St. = W. Bang, Uigurische Studien, U : Jb. 1930 Berlin.
- Garibn. Y. = Garibnâme, Âşık Paşa, İst. Üniversite kütüphanesi, No. T 1838.
- Y E B = Abd. Gölpınarlı, Yunus Emre, İst. 1936.
- K O S M = W. Bang "Vom Köktürkischen zum Osmanischen,, APAW, 1917-21.